

KRUZSLICZ TAMÁS

Irodalmi zarándoklat

Radnóti Miklós Piranban

1. Bevezetés

„A piranói templomban van egy feszület. Rajta a Nazarethi. Egy szomorú, vörösszakállas, szenvedő Zsidó, bordái látszanak, hasa süppedt, lábán és karjain nincs hús, ujjai kezén és lábán hajlottan, csontosan görbülnek a kintől... A feszület egész furcsa.”¹ Így írja le a 18 éves Radnóti Miklós a mai szlovéniai Piran Szent György-templomának feszületét, amelyet 1927 augusztusában látott az Adria partján töltött nyaralása során.

Az alapos, plasztikus leíráson keresztül felsejlik a már 18 évesen is az őt körülvevő világot lírai érzékenységgel figyelő költő. Az alábbi írás – főként Radnóti erre az időszakra eső feljegyzésein és az itt keletkezett verseken keresztül – szeretné egymás mellé helyezni azt a három réteget, amelyet a valós környezet, a költői szem és végül a kész, irodalmi alkotás mutat be. Egy pályakezdő ifjú nyomába eredve először az utazás körülményeiről olvashatunk (amit erről tudni lehet), majd Radnóti feljegyzéseinek közlése következik, ezek összevetése azokkal a versekkel, amelyeket ez alatt az egyhónapos nyaralás alatt készített, végül annak a – szlovén művészettörténeti szempontból különleges jelentőségű – feszületnek a bemutatása, amely az utazó ifjú figyelmét is annyira megragadta. A rövid közlemény leginkább mégis emléket kíván állítani a költő pirani tartózkodásának, inspirációt

1 RADNÓTI Miklós, *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928. Ceruzás autográf*. Ms 2638/35, 8. Idézi s közölte már FERENCZ Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*, Budapest, Osiris, 2005 és 2009 (második, javított és részben átdolgozott kiadás), 92. A feszületre és a róla szóló Radnóti-bejegyzésre Ferencz Győző hívta fel a figyelmemet, aki a ma a templombelsőben található, de 2000 és 2009 között egy felújítás miatt a pirani Szent Péter-kápolnába áthelyezett tárgyról ott készített felvételt, azonosította be a költő rajzát. Külön köszönöm neki a bátorító támogatását, értékes észrevételeit. Nélküle ez a közlemény nem jöhetett volna létre.

adva, hogy talán az olvasó maga is (irodalmi) zarándoklatra induljon Radnóti nyomában.

2. Radnóti utazása az Adriához

Mielőtt a nyaralás részleteit bemutatjuk, érdemes röviden felleveníteni néhány általános életrajzi adatot. Radnóti Miklós 1909-ben született Budapesten. Saját szavait idézve: „Születésem anyám életébe került, és tizenkét éves voltam, amikor apám is meghalt. Anyám öccse nevelt és taníttatott. Az elemi és középiskolát Budapesten végeztem.”² 1927. június 11-én tett sikeres érettségi vizsgát a budapesti VI. kerületi (ma VII. kerület) Izabella utcai Székesfővárosi Községi Négyévfolyamú (1927-től báró Wesselényi Miklós) Fiú Felső Kereskedelmi Iskolában, ahová gyámja, az ekkor még nőtlen Grosz Dezső, vagyonos textilkereskedő feltehetően azzal a szándékkal íratta be, hogy unokaöccse vihessen majd tovább az általa létrehozott cég vezetését.³

Bár a kereskedelmi tantárgyak annyira nem keltették fel az érdeklődését,⁴ középfokú tanulmányainak idejére tehető első írói debütálása: 1925. szeptember 15-én az *Új Századok* című diáklapban jelenik meg első publikációja, majd a következő években különböző diákfolyóiratokban már több költeményt is megjelentet. Fennmaradt az a notesza, amelyben 1927. május 18-tól egészen 1944. március 15-ig elképesztő precizitással vezette műveinek folyóiratokbeli megjelenését. Ez a rendkívül pontos lejegyzési attitűd a jelen tanulmányban vizsgált időszakát is jellemzi: egyrészt folyamatosan dokumentálta főként egyéni megfigyeléseken keresztül utazását, de egy-egy költői képet, gondolatot szintén azonnal rögzített írásban. Ezek később költeményeiben köszönnek vissza. A fentiek mellett külön jegyzetfüzetben rögzítette, mintegy letisztázta elkészült versei kéziratát. Mindez alkalmat ad megfigyelni, hogyan vált a látványból a költő szemén át megszűrve lírai alkotás.⁵

Az ekkor már tehát irodalmi publikációkkal rendelkező ifjú költő sikeres érettségi vizsgáját követően, 1927 augusztusában gyámjával – a kor szokása szerint – tengerparti nyaralásra in-

2 Radnóti idézett önéletrajzi írását elsőként Réz Pál közölte kis szerkesztői kihagyásokkal-átigazításokkal. (RADNÓTI Miklós: *Tanulmányok, cikkek*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1956, 277–278. Az idézett rész a 277. oldalon található. Réz a kötet jegyzetanyagában közölte.) Az eredeti gépirat nyomán a teljes szöveget a Radnóti Miklós *Összegyűjtött prózai írások* című kötetben (Budapest, Magvető Könyvkiadó, 2022, 619–620.) közölte FERENCZ Győző.

3 BABUS Antal, *Radnóti Miklós*. <http://radnoti.mtak.hu/hu/01.htm> (2023.09.30.) Forrása: FERENCZ, i. m., 60–62.

4 Uo.

5 Köszönet az MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye munkatársainak és dr. Babus Antal osztályvezetőnek, hogy hozzáférést biztosítottak a tanulmányban említett Radnóti-kéziratokhoz.

dult, amelyet főként Piranóban (ma: Piran) töltött.⁶ Összesen egy hónapot volt az Adria partján, elsősorban – az akkor Olaszországhoz tartozó – a mai Szlovénia területén található Piranban és Portorožban, de eljutott a Trieszt melletti Miramare kastélyba és Velencébe is. A tenger melletti utazáshoz négy verse köthető.⁷

Magáról az utazás körülményeiről egészen pontosan nem sokat tudunk. Vasúton érkeztek a vakációra, és feltehetően Piranban volt a szállásuk, innen kirándultak Trieszt felé, Gradóba és Velencébe, valószínűleg hajóval, hiszen a szlovén kisvárost és az „Adria királynőjeként” emlegetett olasz települést (mind a mai napig) rendszeres hajójárat köti össze. A költő figyelmét felkeltették a pirani utcák, a temető és a tenger mellett Velence lát-nivalói, a gradói templom szószéke, a Miramare kastély és annak különleges kertje. A nagyjából egyhónapos utat követően az 1927/28-as tanévet Radnóti már Reichenbergben (a mai csehországi Liberec) kezdte, ahol textilipari tanulmányokat folytatott az Allami Textilipari Főiskolán – szintén gyámja kívánságának engedve. Mindezek kiolvashatók saját feljegyzéseiből is.

3. A költő és a táj

Radnóti noteszát olvasva gyakran nem dönthető el első ránézésre, hogy verssorról vagy prózai jegyzetről van-e szó. Nagyon jellemző, mennyire képszerűen látja és láttatja a környezetét, különösen a tájat: eget, tengert, mezőt, növényzetet. Megkapó az a költői látásmód és érzékenység, amellyel megfigyelésének tárgyához közelít. Tengerparti útján, az új táj, az új helyek felfedezése közben nem az előtte lévő tárgyat, vizet, fát, utcát látja, hanem ihlettel szemléli mindezeket, poétikus lelkén átszűrve veti papírra a láttakat. Már ebben kibontakozik a költő későbbi – a tájat, a természetet különös gonddal megragadó, illetve ezt egyszerű, de elragadó költői képekbe: hasonlatokba, metaforákba kapcsoló – attitűdje, amely egész költészetét jellemzi.

Gyakran olvashatóak megszemélyesítések egy-egy tájlelemhez kapcsolódóan: „Nagyokat hallgat a néma kazal / Hallgatva szállnak a füves pernyék a kukoricára.”;⁸ „Narancsszin reflex végigcsorog a ház falán.”; „A hold felhőfátyolt kötött az orra alá.”; metafora: „A fehér felhők bearanyozódtak.” vagy hasonlatok: „A vitorlások lomha tarka pillangók.”; „A sok tücsök úgy zenélt, mintha sok finom csörgőt raknának fehérujjú asszonykezek.”; „A hold fénye arany folyó a tenger fekete esti testén”;

6 BABUS, i. h., FERENCZ, i. h.

7 KISS Gabriella, KRUSZLICZ Tamás (szerk.), *Magyar irodalmi emlékek az Alpoktól az Adriáig*, Ljubljana–Zágráb, Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ, Ljubljana – Liszt Intézet Magyar Kulturális Központ, Zágráb, 2023, 89.

8 RADNÓTI Miklós, *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928. Ceruzás autográf*. Ms 2638/35, 8. A továbbiakban idézett Radnóti-feljegyzések mindegyike a fent hivatkozott jegyzetfüzetből való, forrásukat lentebb nem jelölöm külön.

„A nap égő narancs az égen (Pirano, naplemente)”; költői jelzők: „szépmetszésű tuják”, „pompás karcsu tuják”, „ezüstormú olajfák”, „vörösfürtű szőlőtőkék”, „terebélyes fügefák”, „hódoló pálmák” – amelyek szinte kivétel nélkül egy-egy növényre vonatkoznak, valamint ezek halmozása: „a hófehér kastély csodás kertje”; allegória: „Olyan a tenger mint az álom / amelynek végét sohasem látom / az éggel ölelkezik / És szerelmük gyermeke a nap.” A fentiekből is kitűnik, mennyire élesen figyel a fényekre, de megjelennek a színek, sőt a hangok is: „sirály sikoly”, „Kabóca riszál durván és hangosan”, illetve egy megkezdett hasonlat egy ízhez kapcsolódóan: „mint magos szőlő furcsa íze”. Ezt végül nem fejezte be, nem használta fel Radnóti.

Ezzel szemben a korábban említetteket, de további képeket is beépített költeményeibe. Érdekes megfigyelni – és különleges lehetőség egyben –, hogyan működik a költői gondolkodás. Már tekintetével képekben rögzíti a látottakat, amelyeket később akár szó szerint, akár kisebb átalakításokkal, csak támaszkodva a megfigyelésre a versszövegben is felhasznál. Az utazásról fennmaradt a költő jegyzetein túl a *Buono sera* (Pirano [Italia], 1927. augusztus 19. keltezéssel)⁹ és a *Csodák kertje – Miramare – című* (Budapest, 1927. augusztus 30.) verse,¹⁰ de az utazás ihlethette a *Tájképek* ciklusból az *Alkonyat a tengeren* (Budapest, 1927. szeptember 17.)¹¹ és a későbbi, 1937-es *Piranói emlék* című költeményeket is, amelyek közül kötetbe csak ez utóbbit válogatta be.¹²

3.1. Bepillantás egy fiatal költő műhelyébe

A költői tehetséget mutatja az az erős hangulatfestés, amelynek köszönhetően mindjárt a Mediterráneumban érezheti magát az olvasó. Ezt egyfelől a figyelemirányításon keresztül éri el – amely szintén azt jelezheti, mennyire szorosan kapcsolódik a tényleges megfigyelés a megírtakhoz –, ahogyan a házak közötti szűk, árka-dos utcákról a „mezítlásbas fekete lányokat” követve felérünk először a dombtetőre, ahonnan kinyílik a táj, majd a tenger feletti naplemente széles panorámájával búcsúzik a vers szerzője. A szűktől a tágas felé, lentről fel vezet a vers a tekintetünket. Másfelől a költői eszközök gazdagsága – talán túlságos burjánzása is – tűnik fel. Egyszerre szólítja meg a látást, a szaglást, a térérzékelést, de implicit módon akár a hallást is, hiszen szinte hallani vélhetjük a „vad fekete kandurokat”, a „mezítlásbas” szaladás

9 RADNÓTI Miklós, *A „pepita fedelű füzet” versei. 1926–1931. Autográf. 1. fiz.*, Ms 2633/4, 38.

10 *I. m.*, 39.

11 *I. m.*, 43.

12 RADNÓTI Miklós, *Meredek út*, Budapest, Cserépfalvi, 1938. 32. Lásd még: <https://mek.oszk.hu/13600/13683/13683.htm#11> (2023.09.30.) Radnóti a zsengeit egyetlen kötetébe sem válogatta be, teljesen más minőséget, más élethelyzetet képviselnek; fel sem merült benne, hogy például tíz évvel később közölje őket a *Piranói emlékekkel* együtt.

hangjait a kikövezett utcákon. Szinesztéziához közelítő képpel is él a költő: „alkonyi halillat”. Mindezekkel együtt a legjellemzőbb a bőséges jelzőhasználat. Ezek nem mindig különlegesek (*kicsiny, szűk, alkonyi, sárgaszemű, ezüstszerű, kis, fehér, szép, karcsú, földighajló* stb.), de mindenhol jelen vannak. Képet alkot a látottakról Radnóti. Ezt különösen megértjük, ha el tudunk látogatni a kis tengerparti városba, és mi magunk ugyancsak felmászunk a „titkos utakon” a temető „fehér keresztjeihez”, majd letekintünk az elénk táruló látványra. (Ha van rá lehetőségünk, vegyünk példát a költőről, tegyük mindezt naplementekor.)

Buono sera

*Kicsiny olasz uccákon, szűk boltok alatt,
a kikötő alkonyi halillatában
egy egy sárgaszemű, vad fekete kandur.
s pár kócos, meztlábás fekete lány
loppal, titkos utakon most tovaszalad.*

*Fent a dombon, ezüstsín olajfák mögött
a kis temetőben már csók várja őket,
ahol a fehér keresztekre az árnyat
szép karcsú tuják borítják, hajladozva
a széltől, mely a borzolt tengerről süvölt.*

*És szétterülnek a terheszöld füge fák
a színsugaras alkonyi azúr alatt
és az uton a földighajló, sokfürtű
szöllőtök mellett izzóan kel fel a hold,
aranyfátylakat húzva az égen át.*

Látható, hogy az általam kurzívval kiemelt részek korábbi feljegyzésekhez kapcsolódnak. Szinte szó szerinti betoldás az első versszak, ahol nagyjából csak a szótagszám, a rím kedvéért változtat a költő (vö. „Kicsiny olasz utcákon alkonyatkor szűk boltok alatt / egykét sárgaszemű fekete kandur és pár meztlábás fekete leány tengeri halak illatában félősiyetve tovaszalad...”) főként a szórenden, néhány jelzőn. Ez a továbbiakban is megfigyelhető: az olajfák a jegyzeteiben „ezüstormúak”, majd a versben „ezüstszerűek” lesznek, a szöllőtökék „földfelé hajló, vörösfürtűből” „földighajló, sokfürtűek”, a fügefák „terebélyesből” „szétterülnek” és „terheszöldek” (talán a gyümölcsre utalva, amely augusztusban még éretlen, tehát zöld, de a termés már gazdagon látszik a bokrokon), a „fehér keresztekre” a költeményben végül nem „ráhajlanak”, hanem „árnyat borítanak” a végül nem „szépmetszésű”, de „szép” és „karcsú” tuják, amelyek nem a „hullámtaréjos tenger szele előtt”, hanem egyenesen „a széltől, mely a borzolt tengerről süvölt” hajladoznak (ez megmaradt).

Radnóti növényvilág iránti vonzódását mutatja, s még verset is ihletett a Miramare-kastély kertjében tett látogatása. Ez nem lehet véletlen, hiszen az épületet övező park számos botanikai különlegességnek ad otthont. Az 1856 és 1860 között Habsburg Miksa osztrák főherceg (I. Ferenc József öccse, későbbi mexikói császár) megrendelésére isztriai fehér márványból épült kastély 22 hektáros, hatalmas kertjét maga a főherceg tervezte, számos trópusi növényvel telepítette be. Így a Trieszti-öbölben álló sziklaszirtból kisebb paradicsomot varázsolt többek között külön tóval a kert hatyúú és egy másikkal a lótuuszvirágok számára, valamint a parkban kapott helyet fontos szoborgyűjteménye is.¹³ Ezekre a látnivalókra a költő is tesz utalást. Naplójában e feljegyzéseket olvashatjuk az itt tett látogatásáról: „A pompás karcsu tuják előtt hódoló pálmák alatt táncolnak a régi csodák.”; „A magasoszlopu kicsiny szobrokon / a nyugvo nap sugara átoson / és megcsillan a távoli ablakokon”, „a hófehér kastély csodás kertje (Miramar)”. Mindezek megjelennek a már Budapesten írt *Csodák kertje – Miramare* című költemény első négy versszakában:

Az égignyúló, szép karcsú tuják
és az előttük hódoló pálmák
alatt táncolnak a régi csodák.

Csöndben csobognak távol az utak
között csillanó kis szökőkutak
és lotuszok nyitják szirmaikat.

Kicsinyszobros magas oszlopokon
a nyugvó nap sugara átoson
és megcsillan fönt az ablakokon,

*A hófehér kastélynak a falán,
hol temetői buja borostyán
bús indája fut fel egymásután.*

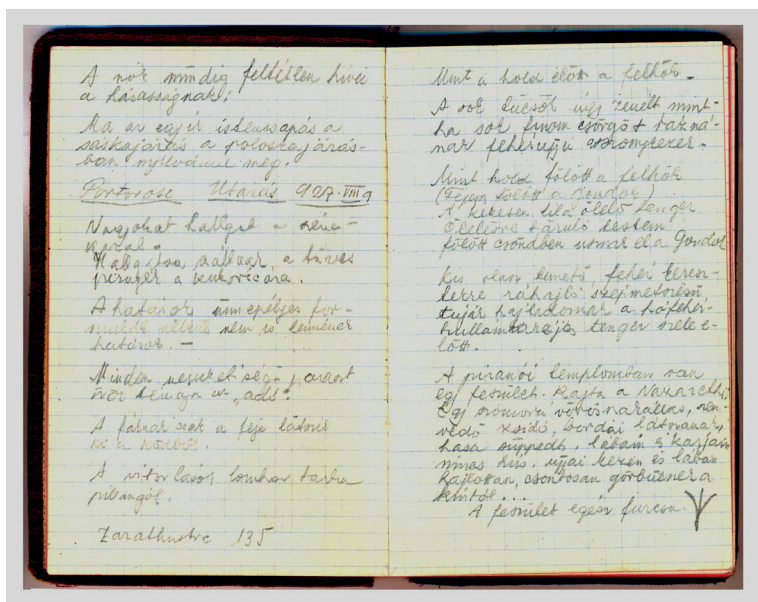
Külön figyelmet érdemelnek az alkonyat, a tenger felett lenyugvó nap képei, amelyek szintén versihletővé váltak. A *Tájkép*-ciklus harmadik darabjaként született meg az *Alkonyat a tengeren*. A vers olyan képeinek, mint „hosszú csókba forrt össze a távol láthatáron az ég és a tenger”, „aranyfolyó”, „szerelmük izzó gyermeke, a nap”, előfutára a jó pár lenyugvó napot idéző (részben már korábban említett) jegyzet: „A nap égő narancs az égen (Pirano, naplemente)”, „A hold fénye arany folyó a tenger fekete esti testén”, „A fehér felhők bearanyozódtak”, „Olyan a tenger mint az álom / amelynek végét sohssem látom / az éggel ölelkezik / És szerelmük gyermeke a nap.” Szintén megjelennek

13 FACHIN, Bruno (szerk.), *Miramare: A Guide to the Castle and Its Park*, Trieste, Castle of Trieste, 1997.

a jegyzetekben „lomha tarka pillangókhöz” hasonlított vitorlák, mint „vitorlások tarka szárnyai”.

A fenti példák mindegyike – bár nyelvileg gazdag, összetett képeket is felvonultat – a közvetlen természeti tapasztalatot mutatja be. A költő nyelviségében már rendelkezik a későbbi érett alkotót jellemző eszköztárral, ám sem hasonlatai, sem metaforái, költői képei nem kapcsolódnak komplexebb, elvont gondolatokhoz. A táj, az őt körülvevő világ kizárólag önmagában való témája. Egyetlen jegyzet lép némileg tovább ettől a leíró tematikától: „Mint hold fölött a felhők / (Fejem fölött a gondok) / A kékesen lila ölelő tenger / Ölelésre táruló testem / Fölött csöndben úsznak el a Gondok.” Az a fajta, érett költészetében a flórát és faunát az emberi érzelmekkel organikusan összefonó, a világ jelenségeit érzékletes líraisággal az emberi érzésekkel párhuzamba állító költészet azonban nem születik egyelőre a tengerparti vakáció tapasztalataiból.

Tíz évet kell várni, hogy már a több mesterségbeli rutinnal rendelkező Radnóti visszatekintve a tengeri kiránduláson látottakra egész versen átnyúló allegóriába formálja benyomásait. Ennek lenyomata az 1937-es *Piranói emlék*.

Radnóti Miklós: *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928.*
Ceruzás autográf. Ms 2638/35:8.

4. A pirani kereszt

Érdekessége a költő vakációja alatt írt naplójának az egyetlen tárgyilagos feljegyzés, amelyet az utazás során tett a látottakkal kapcsolatban, és amelyben a pirani templomban látott feszület-ről ír.¹⁴ Ez a bevezetőben említett idézet nem csak leírja alaposan és szemléletesen ezt a szakrális tárgyat, hanem a kereszt formáját Radnóti még le is rajzolja noteszébe.¹⁵ Miért ragadta meg vajon ennyire a 18 éves utazó figyelmét ez az ábrázolás? Pontosan nem tudhatjuk, bár egy levelében 1943-ban, amikor felveszi hivatalosan is a keresztiséget, ezt írja: „...tizennyolc éves koromtól katolikusnak érzem és vallom magam...”¹⁶ Ézzel együtt néhány évvel később találkozik mélyebben a katolicizmussal szegedi egyetemista éve alatt, ahol – később életre szóló – ismeretséget köt Sík Sándorral, aki aztán keresztelőpapja is lesz.¹⁷ Mindenesetre Piranóban láthatóan erősen magára vonta figyelmét a szenvedő Krisztus alakja, amelyet a városka fölé magasodó dombon, a Szent György- (Sv. Jure-) templom keresztelőkápolnijában látott.

A feszület a gótika egy különleges mestermunkája a 14. század elejéről. Restaurált formájában ma is megtekinthető, immár a főtemplomban, a főoltártól jobbra, a presbitérium jobb oldalán, 2009 óta a műtárgy állagmegóvását szolgáló üvegvitrinben. Valószínűsíthetően velencei mester alkotása, amely a ma már nem álló Szent Bernát-kolostor (jelenleg a helyén a Bernardin hotelkomplexum található) számára készülhetett, és később került a pirani templomba, pontosabban annak keresztelőkápolnijába. Keletkezésének idejét a művészettörténészek korábban 1370 vagy 1380 körülre tették, de később, a konzerválási és restaurálási munkák során arra jutottak, hogy a 14. század eleji alkotásról van szó.¹⁸ A Radnóti által lerajzolt különleges Y alakú kereszt a bibliai „jó és rossz tudás fáját” szimbolizálja. Ez a megjelenítés elterjedt volt az 1300–1400-as években (úgynevezett *crucifixus dolorosus*), és sajátossága a pirani feszületre is jellemző plasztikus

14 Radnóti 1927-ben a pirani plébánia domb teteji Szent György-templomának keresztelőkápolnijában láthatta és figyelhette meg az alkotást. Köszönet Zorko Bajcnak a tőle kapott információkért, szíves segítségéért. A kereszt fotója lapunk első belső borítóján látható.

15 RADNÓTI Miklós, *Irodalmi jegyzetfüzet. 1927–1928. Ceruzás autográf*, Ms 2638/35, 8. Lásd 1. jegyzet, benne: FERENCZ, i. m., 92.

16 Radnóti Miklós levele Zolnai Bélához, 1943. április 23., Ms 4126/339. A teljes levél először Melczer Tibor közölte: „Ha minden összetört...” Radnóti Miklós költészete utolsó versei tükrében (Budapest, Argumentum, 2003, 169–170). Ferencz Győző is közölte teljes terjedelemben (Radnóti Miklós élete és költészete, Budapest, Osiris, 2009, 573), és megjelent Radnóti levelei között: *Különben magyar költő vagyok. Radnóti Miklós levelezése I.* S.a.r. BÍRÓ-BALOGH Tamás. Budapest, Jaffa, 2017, 448–450.

17 FERENCZ Győző, *Radnóti Miklós élete és költészete. Kritikai életrajz*, Budapest, Osiris Kiadó, 2009, 173–182, 572–576.

18 DOLENC KAMBIČ, Nuška, *Župnijski muzej sv. Jurija*, <https://www.zupnija-piran.si/piranske-cerkve/zupnijski-muzej-sv-jurija#krizani> (2023.09.30.)

ábrázolása Krisztus szenvedéseinek.¹⁹ Nem véletlen tehát, hogy az érzékeny költő is felfigyelt a látványra.

A gótika korában a keresztben álló Krisztus-kép erősen hangsúlyozta az istenfiú emberi szenvedését. Ennek példája a mai Szlovénia területén található középkori szobrászati örökségnek ez a meghatározó emléke is. A pirani feszület monumentális, fából készült szobor az élet fáját szimbolizáló, villa alakú keresztben. Modern restaurálására 1972–1973 között került sor a Szlovén Köztársaság Műemlékvédelmi Intézetének restaurátorcsoportja által. A kutatás és a mintavételek során tíz festékréteget tártak fel a testet, hetet az ágyék körüli ruhadarabot ábrázoló részen, de számos átdolgozásra is bukkantak. Az évtizedek alatt az alkotásra került vastag festékrétegek eltakarták a legszebb eredeti művészi részleteket, többek között a mellkason megjelenített sebet is. Ezek feltételezhetően egyrészt a megrongálódott szobor helyreállítását, másrészt a különböző korok stilisztikai ízlését szolgálták ki. Az első restaurálás (átfestés) során például jobb oldali esésű drapéria került a feszületre, amely szélesebb volt az eredetinel, de egyebek mellett meghosszabbított szakállt, fonott, valószínűleg erős haját és töviskoronát, valamint egy további, balra függő drapériát és néhány lábujjat is adtak hozzá az eredeti műhöz az idők során. A 19. században még a kereszt is átalakításra került.²⁰

Csak a modernkori feltáró munka során ismerték fel a korpusz kialakításának technikai kiválóságát. Eredetileg a fa minden hézagát és egyenetlenségét vászonnal borították, ami megakadályozta a repedések kialakulását. A szobor alkotója a krétabevonat vastagságát is felhasználva aprólékos munkát végzett a felületen olyan plasztikus részleteket kialakítva, mint a hegek, a szakállfürtjei, a vércseppek. Mindezeket a 20. századi szakemberek újra rekonstruálták, az évszázadok alatt hozzáadott, későbbi részeket eltávolították. Az újabb korokban, ügyetlenül vágott ujjak helyére az eredeti elképzelést formázók kerültek. A meghibásodott kötőanyag miatt a festékrétegek és a krétafelület nagymértékű felújítása ugyancsak szükségessé vált. A restaurátorok a sérülést gittel töltötték ki, amelyhez különböző pigmenteket adtak, hogy megközelítsék az eredeti festett tónusokat. A restaurált művet a gótikus szobrászatról szóló nagyszabású kiállításon mutatták be Szlovéniában a ljubljanoi Nemzeti Galériában 1973-ban.²¹

Piranba való visszatérése után a feszület ismét a pirani keresztelőkápolna falára került, egészen 1994 őszéig, amikor is egy újabb kiállításra ismét a ljubljanoi Nemzeti Galériába szállították. Ekkor újabb sérüléseket fedeztek fel rajta, amelyeket a felújítást követő több mint két évtized alatti nedves és sós tengeri

19 MÜHLBERG, Fried, *Crucifixus Dolorosus. Über Bedeutung und Herkunft des gotischen Gabelkruzifixes*. In *Wallraf-Richartz-Jahrbuch*. 22, 1960, 69–86.

20 Restavirane umetnine – Križani iz Pirana in Ptujski oltar Konrada Laiba, <https://www.ng-slo.si/si/razstave-in-projekti/razstava/restavirane-umetnine?id=1319> (2023.09.30.)

21 DOLENC KAMBIČ, *I. m.*

levegőnek való állandó kitettség okozott. A kötőanyag megbomlott, így a hátlap a színréteggel együtt ismét elvált az alapjától, illetve az első restaurálás festett felületei jelentősen elsötétültek. A felületről több színes rétegmintát vettek, amelyeket mikroszkóppal vizsgáltak meg. A Ljubljana-i Egyetem Biotechnikai Karának Faipari Technológiai Tanszékén a fafajok meghatározására vett faminta vizsgálata kimutatta, hogy a szobor nyárfából készült. A szakemberek mind a faanyagot, mint a festést helyreállították, utóbbin úgynevezett „trateggio a rigatino” technikát alkalmazták, amely során a javított felületre egy kicsit világosabb színt visznek fel, majd többrétegű festéssel közelítik a világosabb tónust az eredetihez. Az eredmény friss és légies benyomást kelt, amely észrevétlenül kapcsolja össze a retusálást az eredetivel, ugyanakkor el is választja őket, megmutatva az eltérést. 2009 óta a feszületet vitrinben mutatják be, amelyet gondosan, külön az értékes alkotás további károsodásoktól való megóvására terveztek. A különleges „kamra” hermetikusan záródik, ami megakadályozza a külső tényezők hatását, továbbá a zárt részben speciális gél szabályozza a belső levegő relatív páratartalmát 50 és 55 százalék között.²²

A Radnóti által furcsának ítélt feszület tehát valóban különleges. Művészettörténeti jelentősége Szlovénia kiemelt nemzeti kincsei közé helyezi. Emellett azonban összetett szimbólum, hiszen a „jó és a rossz tudásának fáját” formázó ipszilon alakú kereszt a bűnbeesést, az eredendő bűnt jeleníti meg, amely alól a megfeszített Názareti Jézus kereszthalála váltotta meg az emberiséget. Így a kegyelem szimbóluma is az alkotás. A szenvedő Krisztus fejét a mellkasára ejti, szája fájdalomtól eltorzult, szeméi könnyekkel teltek. Keskeny, inas karja inkább felfelé nyúlik, mint oldalra, vékony teste erősen hajlott és mélyen beesett a szegycsont alatt, feltűnően kiálló bordákkal, oldalán tátongó sebbel ábrázolták. Az ujjak és a lábujjak széttárva, görcsösen meghajlottak. A festett alak összbenyomását a korabeli hívek olyan rémisztőnek látták, hogy 1306-ban London püspöke félelmüket, rémületüket megelőzendő távolított el egy ilyen feszületet.²³ Látható, hatása évszázadokon át ívelt, s megérintette a magyar költőt is.

5. Befejezés

Radnóti Miklós egész költészetének meghatározó eleme a természet szépségének, változásának megragadása, a látottak felhasználása műveiben költői hasonlatok, metaforák, allegóriák

²² Uo.

²³ HOFFMANN, Godehard, *Das Gabelkreuz in St. Maria im Kapitol zu Köln und das Phänomen der Crucifixi dolorosi in Europa*, Worms, Werner, 2006. (Arbeitsheft der rheinischen Denkmalpflege 69 = Studien zu Kunstdenkmälern im Erzbistum Köln 2)

formájában. Az emberi érzelmeket gyakran vagy a természet kontextusában, vagy egyenesen azzal párhuzamba állítva mutatja be. Ennek a látásmódnak a kezdeteit láthatjuk, amikor végigolvassuk tengerparti nyaralásának jegyzeteit, illetve az utazás által inspirált verseket. Hasonlóan érdekes, ahogyan a tizennyolc éves ifjú felnéz a pirani, gótikus feszületre, elővetítve azt az érzékenységet, amelyet későbbi élete során a katolicizmus szintén megszólít, a hit kihatással lesz művészetére, és fontos részévé válik teljes életútjának.

A zárandoklat „alapja a minden emberben meglévő vágy olyan helyek után, ahol a természetfölötti világgal közvetlenebbül találkozhat”.²⁴ Radnóti életműve rányitja szemünket a természet világában rejlő természetfölöttire, de inspirációt jelenthet arra nézve is, hogyan lehet jelen egy utazásban, a látásmódunkban mindaz, ami nagyobb, több, mélyebb a közvetlen tapasztalatoknál. A fenti írásban bemutatásra kerültek azok a feljegyzések, amelyeket a tárgyalt hónapban írt a költő a naplójába az út során, és amelyek nyomán versek születtek. Kirajzolódott, hogyan kapcsolódik össze a tapasztalat és a megszülető költemény a pályakezdő Radnóti művészetében, milyen élményeket gyűjt az épp csak leérettségizett ifjú. Ezek alapján látható, hogyan lehet(ett) irodalmi zárandoklattá – a szó legtágabb értelmében – egy költői terveket dédelgető magyar fiatalember számára egy tengerparti út, és példát adhat a költő vakációja számunkra is meglátni a láthatókat és a bennük rejlő Láthatatlant.

24 Magyar katolikus lexikon, *zárandoklat*, <http://lexikon.katolikus.hu/Z/zarandoklat.html> (2023.03.04.)